

GRANSKNINGAR

Det 120-åriga Marthaförbundet och familjebegreppet

Ville Jalovaara, *On suurempi koti. Martat 120 vuotta* [Det finns ett större hem. Marthorna 120 år], 287 s., ill., Otava, Helsinki 2019.

DOCENTEN I KYRKOISTORIA Ville Jalovaara granskar Suomen Marttaliittos 120-åriga historia genom att utgå från hur synen på familjebegreppet träder fram i organisationens verksamhet. Jalovaara reflekterar över hur begreppet familj har förändrats under förbundets 120-åriga historia och speglar samtidigt begreppet i den organisationshistoriska utveckling som förbundet genomgått. Genom att granska organisationens historia som en del av den finländska familjens historia knyter Jalovaara, som tidigare i sin forskning har fokuserat på familjen sedd ur den evangeliska kyrkans synvinkel, kvinnoorganisationens historia till en bredare familjehistorisk kontext.

Jalovaara, som också har publicerat verk om Helsingforsmissionen, Urho Kekkonens politik och de finländska presidenternas förhållande till religion tar tag i Marttaliittos långa historia med fast hand. I slutet av boken finns en översikt av universitetslektorn i socialpolitik Ritva Nätkin, som för familjetemat fram till i dag och vidare in i framtiden. En annan översikt av Riikka Vacker och Marianne Heikkilä för fram dagens situation inom Marttaliitto. Jalovaaras del framskrider kronologiskt med en betoning på centralorganisationen, vilket är ett vanligt grepp inom traditionell organisationshistoria. De traditionella vändpunkterna i Finlands historia – inbördeskriget, vinter- och fortsättningskriget, urbaniseringen och depressionen – bildar fasta punkter i marthornas historia. Vid sidan av förbundets utveckling granskar Jalovaara också förändringar inom det finländska samhället. Konceptet att granska utvecklingscykler inom samhället via förbundets årligen återkommande temaår fungerar bra. Temaåren återspeglade nämligen ofta sin egen tid och det fokus som organisationen lade på sin verksamhet under det givna året. Som exempel kan nämnas teman som kampen mot nöden år 1942 och återuppbyggnaden år 1945 eller rekreationsåret 1954 som betonade husmödrarnas professionalisering och deras behov av fritid.

Inom organisationshistoria är det ofta svårt att mera ingående beskriva centrala personer och betydande historiska händelser utan att den egentliga

berättelsen avbryts eller den röda tråden förloras. Jalovaara har löst detta genom att placera in centrala aktörer och historiska förändringar såsom storstrejken och ungdomsrörelsen i egna faktarutor. Det är en lyckad lösning som möjliggör en mångsidig presentation av enskilda aktörer inom organisationens historia. Samtidigt hålls narrationen om kvinnoorganisationen som verkar för familjens och hemmets väl intakt.

Jalovaaras källor är i första hand Marttaliittos arkivmaterial. Han har också använt sig mycket av förbundets medlemstidning, *Emäntälehti* (Husmodern), som utkom första gången 1902. Tidningen erbjuder ett ypperligt källmaterial för den som vill undersöka hur familjeuppfattningen förändrats inom förbundets 120-åriga historia. *Emäntälehti* och de förändringar som skedde inom redaktionens linje under årens lopp fungerar å ena sidan som en nyckel till hur förbundets centralledning uppfattade den finska familjen. Å andra sidan öppnar de inte upp för hur man verkade inom distriktsförbunden och på lokal nivå. Att tidningsmaterialet ger därtill mindre information om förhållandet mellan fältet och centralledningen är emellertid inte så graverande i och med att fokuset i boken tydligt anges ligga på centralledningen. Det bör också sägas att Jalovaara utnyttjar sitt källmaterial på ett mångsidigt sätt.

Martharörelsen grundades 1899 i Helsingfors som en tvåspråkig organisation under namnet Bildning i hemmen (Sivistys kodeille). Dess utgångspunkter var politiska och starkt förbundna med den första förryskningsperioden. Som namnet angav var organisationens mål att genom bildning till hemmen och folket upplysa allmogen om riskerna med Rysslands förändrade randområdespolitik, för att inte tala om risken med finskhetrörelsen. Marthorna fungerade således från och med grundandet av förbundet inom en nationellt sinnad kontext. Formerna för föreningens bildningsarbete följde en modell där bildning gavs av de högre samhällsklasserna till de lägre, något som var vanligt inom välgörenhetsarbete på den tiden. På sätt och vis var marthorna arvtagare till fruntimmersföreningarna som var föreningar för överklassen och svenskspråkiga, och som hade somnat in redan tiotals år tidigare.

Föreningens namn ändrades nästan genast till Martha i och med att den ryska förvaltningen ansåg att det ursprungliga namnet var för politiskt. Namnet, som hade lånats från Nya testamentet, associerade till hemmets vård så långt borta från politikens slagfält som möjligt. Hemmets gudinna Martha skötte om sina närmaste på samma sätt som föreningen skötte om finländska familjers välbefinnande. Visionen om ett, i Runebergs anda, enigt och ödmjukt folk lyste igenom när föreningens ideologi skapades, men inbördeskriget 1918 och de tillspetsade språkstridigheterna mellan finsk- och svenskspråkiga gav upphov till sprickor i den enhetliga bilden.

Martha blev mycket snabbt en riksomfattande organisation. Efter bara ett års verksamhet hade organisationen femtio filialer runt omkring i Finland och under de följande tio åren fördubblades antalet filialer ytterligare. Jalovaara problematiserar emellertid inte föreningens snabba tillväxt via dess ekonomiska resurser, vilket ger en något knapp bild av organisationens första år. Det hade varit intressant att på djupet granska med vilka resurser bildningsprojektet, som kan klassificeras som politiskt, startades och hur föreningens verksamhet möjliggjordes.

Under inbördeskriget stod marthorna på de vitas sida. Föreningen var stolt över de cirka 700 krigsmarthorna som arbetade med underhållet av de vitas armé, men efter kriget försvarade de föreningens arbete och underminerade föreningens förhållande till arbetarklassen. Den största krisen inom organisationen ägde rum under de första verksamhetsåren i början av 1920-talet då språkstridigheterna kastade sin skugga över föreningen, vilket ledde till att den splittrades i två delar, Finlands svenska Marthaförbund och Suomalainen Marttaliitto. Händelsen var en del av den dåvarande samhällsdebatten om vilken position den svenskspråkiga befolkningen skulle ha i Finland. Orsaken till delningen angavs vara praktisk, men den hängde ihop med hur Finland var tudelat språkligt och politiskt sett. Det svenskspråkiga Marthaförbundet riktade därefter sin uppmärksamhet mot att utveckla den finlandssvenska hemkulturen, medan det finskspråkiga Marttaliitto fortsatte med bildningsarbetet inom ramen för det agrara finskspråkiga medborgarsamhället.

Marttaliitto var den viktigaste aktören inom hushållsrörelsen i det vita Finland under 1920- och 1930-talen. Dess medlemmar fanns också på presidentens slott, eftersom presidentfruarna Ester Ståhlberg och Ellen Svinhufvud var marthor. Det gav organisationen en stark samhällelig ställning och ett egenvärde åt den familjesyn som organisationen önskade befrämja. Under mellankrigstiden utvecklade organisationen sin verksamhet allt starkare i riktning mot en professionell hushållsrådgivning. En orsak till att man lade tonvikten på hushållsarbetet var eventuellt att marthorna önskade understryka att deras arbete var opolitiskt. Marthornas verksamhet stämplades trots det inom arbetarrörelsen som ett försök att smyga in en borgerlig livsmodell i arbetarklassens familjer. De finskspråkiga marthornas medlemsantal steg år 1930 till över 30 000 vilket visar att organisationen trots sin borgerlighet var populär över partigränserna. Det vita Finlands grundvärderingar, hemmet, religionen och fosterlandet, var grundpelare i Marttaliittos verksamhet.

Marttaliitto, som hade fötts ur den bildade stadsintelligentians strävan att bilda landsbefolkningen, var under mellankrigstiden en fast del av den finskspråkiga agrara rörelsen. Under 1920-talet strävade förbundet, som hade vuxit snabbt, efter att skapa en starkare organisation med hjälp av

filiabler. Organisationens struktur förblev emellertid toppstyrd och därmed också Helsingforscenterad. Förbundet försökte också utplåna den betydelse som sociala skillnader hade. Det moderata budskapet om hemmens och husmödrarnas betydelse för samhällets välbefinnande gick fram: i slutet av 1930-talet hade de finsk- och svenskspråkiga Marthaorganisationerna tillsammans cirka 84 000 medlemmar. De ideologiska kvinnoorganisationerna var därmed inte ens i närheten av marthornas popularitet. Den värsta konkurrenten var kvinnoorganisationen Maatalousnaiset, som också ökade i popularitet under 1930-talet.

I slutet av 1930-talet låg den ideologiska grunden till marthornas arbete fortfarande i deras syn på moderskapet och hushållsarbetet som kvinnornas första uppgift i samhället. När vinterkriget bröt ut hamnade marthorna, precis som andra kvinnoorganisationer, i skuggan av Lotta Svärd-organisationen och många av marthornas mest kompetenta hemvårdsrådgivare åkte som lottor till fronten. På hemmafronten var de båda organisationernas verksamhetsfält rätt lika. Synen på kvinnans ställning i samhället och hemmets betydelse förändrades emellertid under krigsåren. Efter kriget frigjorde sig marthorna från lottornas skugga i och med att Lotta Svärd upplöstes i enlighet med fredsbestämmelserna. Marthornas medlemsantal steg därefter explosionsartat och 1949 kunde Marttaliitto fira sitt 50-årsjubileum i Helsingfors mässhall. Marthorna var, som så många andra medborgarorganisationer, störst i slutet av 1940-talet. För många organisationer spelade inkomsterna de fick från säljandet av produkter såsom kaffe och socker en viktig roll i stärkandet av deras verksamhet, men vilken betydelse det hade för Marttaliitto granskas inte i boken. I det sammanhanget hade det varit av intresse att granska marthornas inställning till medborgarrörelsens aktiva handelsår. Centralförbundet för Barnskydd och Mannerheims barnskyddsförbund startade till exempel betydande projekt i samband med försäljningen av produkter till förmån för välgörenhet.

Ett intressant tema i Marttaliittos historia är hur organisationen efter kriget utvecklades från en organisation som spred bildning från de övre till de lägre samhällsklasserna till en sorts yrkesorganisation för husmodrar. Antalet kvinnor som arbetade ökade under 1940- och 1950-talen, men kvinnorna skötte fortfarande merparten av hushållsarbetet. Forskning visar på hur denna arbetskombination blev betungande för kvinnorna. På 1950-talet försökte marthorna målmedvetet befrämja sina medlemmars välbefinnande genom att efterlysa rekreation för husmodrar. Genom att målmedvetet tala om husmoderskapet som ett bland många yrken i samhället strävade marthorna efter att skapa liknande fördelar och möjligheter för kvinnor som arbetade hemma som andra arbetare redan åtnjöt. En orsak till att hushållsarbetet blev tyngre var att i synnerhet damtid-

ningar presenterade en bild av ett vackert, nästan perfekt hem, en sorts hemkult. Konservativa värderingar som kretsade kring hemmet utgjorde en del av 1950-talets familjediskurs i västländerna som återhämtade sig från kriget. För det konservativa Marttaliitto passade det bra att koncentrera sig på hemmet trots att centralledningen var väl medveten om den konflikt som därigenom uppstod i och med att antalet kvinnor som arbetade utanför hemmen ökade.

Marthorna stod i början av 1960-talet inför en verklig utmaning. Deras tredelade rättesnöre, hemmet, religionen och fosterlandet, som tidigare hade varit en tankemodell som styrde samhällets verksamhet, började nu hamna i skuggan i och med att den unga generationens beslutsfattare som hörde till kulturvänstern tydligt utmanade traditionella tankesätt. När det gällde alkoholpolitikens frigörelse och förändringar i synen på familjen var användningen av preventivmedel, som blev allt vanligare under förändringarnas år på 1960-talet, ett kapitel för sig. P-pillret revolutionerade familjelivet och speciellt kvinnors liv. Denna radikala förändring i familjens och hemmets krets ledde till att också marthorna försiktigt började godkänna en bredare familjeuppfattning. Familjer där föräldrarna levde i samboförhållanden eller var skilda samt familjer med bara en ensamstående förälder började ses som hörande till det finländska samhället.

Marttaliitto förkastade inte helt den traditionella familjesynen eftersom dess ledning ansåg att den traditionella familjemodellen kunde ha ett lugnande inflytande under den konfliktfyllda tiden. Förbundet var tvunget att balansera mellan det nya och det gamla tänkesättet, men trots det drev de konservativa värderingarna bort många ungdomar från marthornas krets. Konflikten som uppstod mellan marthornas värderingar och de önskemål som unga kvinnor hade är intressant. Samtidigt som organisationen önskade locka fler unga till sina led så kritiserades den fria inställningen till frågor som berörde sexualitet och nykterhet i förbundets språkrör *Emäntälehti*. Trots att det blåste nya vindar i samhället under 1960-talet fanns det således fortfarande många kvinnor som tilltalades av marthornas traditionella värderingar.

De häftiga förändringarna under 1960- och 1970-talen granskas i boken främst via kulturradikalismen, feminismen och dagsvårdsfrågan. När det gäller 1960-talet, som präglades av strukturförändringar, kunde boken ha dragit nytta av en närmare granskning av kommunalbyråkratin och planeringssamhället i förhållande till organisationsfältet. Det hade blottat den förändring som skedde i verksamhetsfältet och som alla medborgarrörelser var tvungna att anpassa sig till i och med att välfärdssamhället och Penningautomatföreningen förstärktes. Jalovaara granskar 1970-talets händelser som präglades av oljekrisen och den starka inflationen på ett

intressant sätt via marthornas så kallade inflationstalkon (*talko* är ett finlandssvenskt ord för frivilligt arbete som görs av en gemenskap). Marthorna startade ett inflationstalko på president Kekkonens befallning, och de utmärkte sig speciellt i samband med den nationella insamlingen av lump och genom att organisera återvinningsevenemang. Under 1970-talets utmaningar gav förhållandet mellan medborgarorganisationen, som leddes av kvinnor, och statsmakten kombinerat med en sparsam syn på hushållet ny information om arbetet på gräsrotsnivå. När det gäller åren kring oljekrisen har det ofta berättats om traditionen att tejpa fast öppningar för luftkonditionering och mörklägga gatubelysningen. Vid sidan om det skulle det finnas plats för berättelser om marthornas gemenskapsanda och avfallskampanjer. De sistnämnda skulle vara ett bra tillägg till berättelserna om 2010-talets klimattalkon. Marthorna, som verkade å ena sidan i hemmen, å andra sidan inom den nationella politiken, skapade en brygga mellan det privata och statsmakten, vilket verkligen öppnar upp för möjligheten att granska stora samhällseliga förändringar ur familjens och hemmens synvinkel.

Finland var på 1930-talet det förlovade landet för olika agrara organisationer, men när man kommer till 2010-talet har största delen av dem slutat existera på grund av olika strukturreformer. Så har det inte gått för Marttaliitto. Dess medlemsantal sjönk stadigt efter 1968 då antalet medlemmar var som störst, men under 2000-talet har förbundet på nytt upplevt ett litet uppsving i medlemsantalet. 1990-talets depression var emellertid, precis som för många andra medborgarorganisationer, en svår period för Marttaliitto. Det var nästan övermäktigt för marthorna att Penningautomatföreningen skar ner på understödet till förbundet, att medlemsantalet minskade och att det fanns ett stort behov av att uppdatera organisationen som kritiserades för att vara en ”tantklubb”. Organisationen i sig upplevdes på många håll som gammaldags och den lyckades inte tillräckligt bra lyfta fram vilket mål verksamheten hade. Det var synd eftersom marthornas kärnbudskap som gick ut på att spara var mera aktuellt under depressionen än någonsin tidigare. Ett utmärkt bevis för förbundets sätt att lyckas gripa tag i det aktuella är *Penninvenyttelijän käsikirja* (fritt översatt: penningvändarens handbok) som publicerades tillsammans med organisationen Maa- ja kotitalousnaisten Keskus r.y. Marttaliitto startade också 1992 en personlig ekonomi- och skuldrådgivning i Helsingfors och 1993 en ekonomi- och skuldrådgivningsbyrå för konsumenter. De nya verksamhetsmodellerna var ett bevis för förbundets förmåga att, trots en ekonomisk avgrund, verka i en utmanande samhällselig situation.

Marthornas popularitet under 2000-talet visar dels att organisationen har en förmåga att förnya sig, dels att familjevärderingar är starkt närvarande i den samhällseliga debatten. Hem, religion och fosterland är ord

som på nytt dyker upp i den politiska diskursen, trots att marthorna inte längre framhåller att traditionella familjevärderingar är bättre än andra. Det har varit ett viktigt ställningstagande att i organisationens retorik lyfta registrerade parförhållanden till samma nivå som äktenskap samt att delta i Pridefestivalen i Helsingfors, även om det sistnämnda väckte viss intern kritik. Det inklusiva synsättet på familjen har varit av avgörande betydelse i samband med utökandet av verksamheten, speciellt när det gäller stadsmarthorna. Den nya uppskattning som hushållsarbete möter i dag har också bidragit till att de moderna marthorna ökat i popularitet. Att lägga in, baka, spara och återvinna har blivit populärt i Finland på grund av klimatkussionen och 2000-talets recession. Det bildningsarbete som marthorna har utfört inom hemkunskap under 120 år försvarar i dag väl sin plats då det krävs konkreta handlingar av var och en för att spara på naturtillgångarna.

Jalovaara har fått en lång organisationshistoria att rymmas innanför pärmar på en bok och samtidigt har han granskat temat på ett mångsidigt sätt. På en familjehistorisk nivå utgör boken om Marttaliittos historia en intressant djupdykning in i en organisation som länge satte sin prägel på det finländska familjebegreppet. Jalovaaras text är flytande, lätt att läsa och spännande för dem som är intresserade av marthorna eller familjehistoria. Det har varit ett lyckat beslut att begränsa frågeställningen till hur familjebegreppet förändrade sig eftersom det därigenom har varit lätt att begränsa arkivmaterialet under en så lång tidsperiod. Begränsningen har emellertid gjort att en del helheter såsom förbundets ekonomi inte beaktats. Jalovaaras verk är dock ett förträffligt tillägg till de finländska medborgarrörelsernas historia.

Eeva Kotioja